

O'RTA OSIYO TURAR JOYLARI TARIXI

G'aniyev Muhammadjon

Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on shahar

14-maktab tarix fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14858598>

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'rta Osiyoning eneolit va bronza davri jamolarining turar joylari haqida ma'lumot beriladi. Maqolaning dolzarbligi arxeologik tadqiqotlar natijasida ochilgan yodgorliklar misolida yaqqol o'rganib berilgan. Shuningdek aholoning turmush sharoiti ham dini ham batafsil yoritilgan, Maqola yozishda aniq ma'lumotlar tayangan holda ma'lumot berilyabdi.

Kalit so'zlar: Nomozgoh, Sarazm, M.E. Vorones, A. Anarbayev, B. Matbabayev, Amirobod madaniyati, Porson-2.

O'rta Osiyo xalqlarining shaharsozlik an'analari asrlar qa'riga borib taqaladi. Ijtimoiy mehnat taqsimoti, mulkiy tabaqalanish, ishlab chiqarishning o'sishi shahar aholi punktlari: ma'muriy hokimiyat, hunarmandchilik va savdo markazlarining paydo bo'lishiga olib keldi. Urbanizatsiya jarayonini makon-vaqt o'lchovida amalga oshirish shakllari va darajalarida notekis rivojlanish qonunining ta'siri namoyon bo'ladi. Bu O'rta Osiyo tarixida ham qayd etilgan: bu hududda urbanizatsiya jarayoni bir xil bo'lmagan – O'rta Osiyo janubidagi protoshaharlar miloddan avvalgi III ming yillikning oxirida, shimoliy va shimoli-sharqida esa (shu jumladan, O'rta Sirdaryo havzasida) birinchi shaharlar miloddan avvalgi I ming yillikning 1-yarmi va o'rtalarida paydo bo'lgan¹.

Markaziy Osiyoning bu qismida urbanizatsiya jarayonini o'rganish alohida ahamiyatga ega. Uning tabiiy iqlim sharoiti xilma-xil, hududi boy tabiiy resurslarga ega. Geografik joylashuviga ko'ra O'rta Sirdaryo havzasi miloddan avvalgi I ming yillikda sivilizatsiya va shahar madaniyati paydo bo'lgan Qadimgi Sharq dunyosining chekkasi edi. Bundan tashqari, ko'p asrlar davomida o'troq dehqonchilik madaniyati dunyosi bilan ko'chmanchi madaniyat olami o'rtasida chegara mavjud edi. Bu omillarning barchasini hisobga olgan holda, O'rta Sirdaryo havzasini, uning rivojlanishining fazoviy kengayishini va murakkablashishini ta'minlaydigan urbanizatsiya jarayonining refleksi zonalariga to'liq bog'lash mumkin. Urbanizatsiya xususiyatlarini aniq tarixiy jamiyatlarda belgilash – bu holda O'rta Sirdaryo havzasi mintaqasida, O'rta Sirdaryoning birinchi shahar markazlaridan biri Arxaik Xo'jand (miloddan avvalgi I ming yillikning birinchi uchdan bir qismi) hisoblanishi kerak. Ustrushona (Istaravshan) tarixiy-madaniy rayoniga kelsak, yozma manbalarga ko'ra, bu yerdagi dastlabki shaharlar Kurushkada, Baga, G'azo va boshqalar bo'lgan (miloddan avvalgi VI- IV asrlar).¹

Muayyan mintaqadagi bitta shaharning tarixi ma'lum bir xronologik doirada ushbu mintaqadagi deyarli barcha voqealarni aks ettiradi. Bu yerda xususiylarning umumiyga munosabati va fikr-mulohazalari aniq kuzatilgan: ma'lum bir makonning bir obyektining tarixi va bir mintaqaning ma'lum bir davrdagi tarixi. Shu munosabat bilan shahar Istaravshan (sobiq O'ratepa) Tojikistonda urbanizatsiya muammolarini o'rganishning muhim obyekti hisoblanadi.

Urbanizatsiyani umumiy hududiy jarayonlar nuqtai nazaridan va ma'lum bir hududdagi yagona shahar tarixi bilan solishtirganda o'rganish muammolarni har tomonlama ko'rib chiqish imkonini beradi. Muammoni hal qilishning ushbu yondashuvi tanlangan tadqiqot mavzusining dolzarbligini anglatadi.

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, urbanizatsiyani o'rganish bo'yicha yana bir tarixiy-madaniy mintaqa – O'rta Sirdaryo havzasining ajralmas qismi bo'lgan Choch-Iloqda ham salmoqli ishlar amalga oshirildi. Shahar hududlari, istehkomlar, old va jamoat binolari, turar joy va hunarmandlar kvartallarining relyefi va rejasini batafsil o'rganishni o'z ichiga olgan bu ishlar viloyat shaharlari tarixini ularning rivojlanish dinamikasida izchil ochib berish imkonini berdi. Urbanizatsiya yo'llari va bosqichlarini o'rganishga tizimli yondashuv, shu jumladan, arxeologik yodgorliklarning barcha toifalari, xomashyo manbalari, ichki va mintaqalararo aloqa vositalarini tahlil qilish "Qadimiy va o'rta asrlar shaharlari" monografiyasi mualliflari tomonidan qo'llanilgan. "Sharqiy Movarounnahr» asarida antik davr va o'rta asrlarda (miloddan avvalgi III asr – XVIII asrlar) Sharqiy Movarounnahrning bepoyon hududi shahar madaniyati shakllanishining irsiy sabablari va qonuniyatlari xolisona tahlil qilingan.

Istaravshan haqidagi alohida asarlarda Ustrushona va butun O'rta Sirdaryo havzasining urbanizatsiya jarayonining turli jihatlarini shaharsozlik madaniyatining boshqa masalalarini o'rganishda to'xtalib o'tgan. Istaravshan moddiy madaniyati tarixini o'rganishda me'moriy yodgorliklar muhim manba bo'lib, ularning soni O'ratepada Tojikistonning boshqa shaharlariga qaraganda ko'proqdir. Shu munosabat bilan arxeologik yodgorliklar bilan bir qatorda O'ratepaning ko'plab me'moriy yodgorliklari ham o'rganildi².

O'ratepa-Istaravshanning so'nggi o'rta asr va yangi tarixi yaxshi o'rganilgan. A.M.Muxtorov taniqli yozma manbalarni har tomonlama tahlil qilib, XVII-XIX asrlardagi shaharning umumiy tarixi va butun mulki sahifalarini tiklabgina qolmay, Istaravshan va madaniyati tarixining alohida muammolarini ham ko'rib chiqdi. U shaharning choraklik tuzilishini, guzarlarning tashkil topgan vaqtini, aholisining kasb-hunarlarini juda sinchiklab o'rgangan. Istaravshan tarixining A.M.Muxtorov asarlarida ko'rib chiqilgan eng dastlabki davri Istaravshanda temuriylar hukmronligining so'nggi yillari hisoblanadi.

A.Q.Mirboboev Sirdaryo havzasining o'rta qismidagi urbanizatsiyani o'rganishga katta hissa qo'shgan. U o'z tadqiqotida ahamiyat bermagan shahar hayotining qirralarini topish qiyin. Uning ko'plab asarlarida viloyatning qadimiy shaharlarini mahallilashtirish, shahar aholisining diniy e'tiqodi va mifologiyasi, shaharlarni obodonlashtirish va sug'orish, ta'lim va madaniyat masalalari o'z aksini topgan.

O'rta asrlar shahrining shakllanishi va faoliyatining murakkab jarayoni, u nafaqat qurilish ufqlari va u yoki bu aholi hayotining tegishli xronologik segmentlarini yoki ularning madaniy o'zaro ta'sirini aniqlash muammosini o'z ichiga oladi – bularning barchasi birinchi navbatda ko'p komponentli jarayondir. Asrlar davomida turli ijtimoiy-iqtisodiy qarama-qarshiliklar fonida yuz berdi. Shu o'rinda shuni ta'kidlash joizki, O'ratepa-Istaravshan tarixi qazish materiallari asosida Mug'tepa va boshqa manzilgohlar stratigrafiyasida o'z aksini topgan.

Yuqoridagi usullardan foydalanish butun mintaqaning urbanizatsiya jarayonini bir butun sifatida va O'rta Sirdaryo havzasining asosiy shahar markazlaridan biri – O'ratepa-Istaravshan shahri misolida ko'rib chiqish imkonini berdi. Biz shaharning yagona organizm sifatida faoliyat yuritishini tarixiy voqealar fonida va uning atrofidagi qishloq okrugi bilan yaqin aloqada, ya'ni bu nafaqat O'ratepa-Istaravshan tarixi, balki kengroq ma'noda – O'rta Sirdaryo havzasining butun mintaqasi tarixi kontekstida Vagkat rustak va ma'lum darajada Ustrushona tarixiy-madaniy mintaqasi tarixidir. "Qadimiy shaharning shakllanishi va rivojlanishini o'rganishning metodologik muammolari" va "Shaharning ishlab chiqarish

markazi sifatida shakllanishi” asarlarining asosiy qoidalari ushbu tadqiqotning uslubiy asosi bo’ldi.

References:

1. Anarboyev A. O’rta Osiyoning o’rta asr shaharlarini obodonlashtirish. -Toshkent: Fan, 2017.
2. Axner A.C., Kogan L.B., Yanitskiy O.I. Urbanizatsiya, jamiyat va ilmiy-texnik inqilob // Falsafa savollari, 2018- yil, 2-son.
3. Alekshin V.A. Markaziy Osiyo janubidagi urbanizatsiya bosqichlari // Urbanizatsiya zonalari va bosqichlari. - Toshkent: Fan, 2021